

ABDALLAH ABDEL-ATI AL-NAGGAR<sup>1</sup>

*Magyar irodalom arab földön:  
műfordítások története nyomában  
a Mashreqtől a Maghrebig<sup>2</sup>*

*Hungarian Literature in Arab Lands:  
Tracing the History of Literary Translations  
from the Mashreq to the Maghreb*

**Absztrakt**

A magyar irodalom és kultúra világszerte elismert, azonban az arab világban való megjelenése és hatása sokak számára még mindig ismeretlen területnek számít. Az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb figyelmet kaptak a magyar művészek és írók munkái, amelyek sajátos párbeszédet alakítottak ki az arab kultúrával. A tanulmány a magyar irodalom és kultúra arab világban való jelenlétét és fogadtatását vizsgálja, különös tekintettel a műfordítások történetére és jelenlegi helyzetére. A kutatás az eddig megjelent magyar–arab fordítások mennyiségi és minőségi jellemzőit, időbeli eloszlását és műfaji sokszínűségét elemzi. Kitér olyan specifikus problémákra, mint a hiányos adatokkal megjelent kiadványok, a művek többszöri lefordításának kérdése, valamint a pontatlan és hibás fordítások jelenléte. Külön figyelmet szentel a kiemelkedő műfordítók munkásságának, illetve a magyar színházi alkotások egyiptomi rádioadaptációinak. A tanulmány egyúttal rámutat arra is, hogy bár 2010 után jelentősen felgyorsult a fordítási tevékenység, azonban továbbra is számos kihívással kell szembesülni a magyar irodalom arab nyelvű terjesztése során. A kutatás eredményei hozzájárulnak a két kultúra közötti párbeszéd elmélyítéséhez és a fordítási gyakorlatok fejlesztéséhez.

**Kulcsszavak:** magyar irodalom, arab fordítások, műfordítás, irodalmi fogadtatás, fordítás-történet, közvetítőnyelvek

<sup>1</sup> Egyiptomi vezető kutató, vendégoktató és fordító.

<sup>2</sup> E tanulmány a magyar kormány (Tempus Közalapítvány) támogatásával valósult meg.

### *Abstract*

The rich history and culture of Hungarian literature are recognized worldwide, yet their presence and influence in the Arab world remain an unexplored territory for many. In recent decades, the works of Hungarian artists and writers have garnered increasing attention, establishing a unique dialogue with Arab culture. This study examines the presence and reception of Hungarian literature and culture in the Arab world, with particular emphasis on the history and current state of literary translations. Drawing upon published Hungarian-Arab translations, the research analyzes their quantitative and qualitative characteristics, temporal distribution, and genre diversity. The investigation addresses critical issues, including publications with incomplete bibliographic data, multiple translations of the same works, and the prevalence of inaccurate translations. Special attention is devoted to the contributions of prominent translators and the significant impact of Egyptian radio adaptations of Hungarian theatrical works. While translation activities have notably accelerated since 2010, the study identifies persistent challenges in the dissemination of Hungarian literature in Arabic. The research findings offer valuable insights for deepening intercultural dialogue and enhancing translation practices between these two literary traditions.

*Keywords:* Hungarian literature, Arabic translations, literary translation, literary reception, translation history, mediating languages

## Bevezetés

2022 októberében kezdtük el feltérképezni az arab nyelvre lefordított és kiadott magyar műveket. Míg kezdetben úgy véltük, hogy az összes lefordított és kiadott mű száma nem haladja meg az ötvenet, a különböző arab könyvtárakban, archívumokban és kiadóknál végzett kutatások eredményeként közel a háromszorosát leltük fel. Kutatásunk nem hagyományos, internetes adatgyűjtésen alapult: személyesen kerestük fel az ismert és kevésbé ismert kiadókat, a régi könyvpiacokat, nemzeti és egyetemi könyvtárakat. Célunk volt minden olyan arab fordítás felkutatása, amelyet közvetlenül magyarról vagy közvetítőnyelvről ültettek át, beleértve olyan, más nyelveken alkotó magyar szerzők műveit is, mint Kristóf Ágota, Lukács György és Goldziher Ignác. A kutatás során az online könyváruházakat, könyvkereső weboldalakat, külföldi online könyvesboltokat, valamint könyvfesztiválokat és kiállításokat is alaposan feltérképeztük.

A magyarról arabra fordított művek széles spektrumot ölelnek fel: megtalálhatók köztük szépirodalmi alkotások, verseskötetek, gyermekkönyvek, színházi művek, valamint tudományos, történelmi és filozófi-

ai munkák is. A költők közül Petőfi Sándor, József Attila és Balassi Bálint; a prózaírók közül Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, Szerb Antal és Krasznahorkai László; a drámaírók közül Madách Imre; a népmesegyűjtők és meseírók közül Benedek Elek és Illyés Gyula; továbbá az orientalista Goldziher Ignác és a filozófus-szociológus Lukács György munkássága járult hozzá jelentősen a magyar irodalom arab világbeli elismertségéhez. E szerzők művei nemcsak a magyar nyelv egyedi szépségét közvetítik, hanem olyan univerzális témákat dolgoznak fel, amelyek különösen az egyiptomi és Öböl menti arab olvasóközönség érdeklődését keltették fel. A fordítások révén a magyar irodalom alkotásai olyan olvasókhoz is eljuthatnak, akik másként talán soha nem találkoztak volna velük.

## A magyar–arab műfordítások tendenciái és korlátai: kvantitatív elemzés

A lefordított alkotások alapján a szerzők kiválasztása tudatos kulturális közvetítői munkára utal. A klasszikus magyar irodalom nagyjai (Petőfi Sándor, Arany János, Móricz Zsigmond) mellett jelentős hangsúlyt kapnak a modern magyar irodalom meghatározó alakjai (Kertész Imre, Márai Sándor) és a kortárs szerzők (Krasznahorkai László, Tóth Krisztina) is. Ez a szisztematikus válogatás lehetővé teszi az arab olvasók számára, hogy átfogó képet kapjanak a magyar irodalom fejlődéséről és jelenlegi meghatározó tendenciáiról.

A mintegy 140 kötetből álló magyar–arab fordítási lista több fontos következtetés levonását teszi lehetővé. Ez a mennyiség viszonylag korlátozott kulturális cserére utal, ami jelzi a magyar irodalom és kultúra mérsékelt jelenlétét az arab nyelvű országokban, és összefügghet a magyar–arab fordítók alacsony számával, illetve a fordítási projektek finanszírozási nehézségeivel. Emellett tükrözheti az arab olvasóközönség még kialakulóban lévő érdeklődését a magyar irodalom iránt, valamint az arab kiadók óvatos megközelítését a magyar művek megjelentetéséhez. Ugyanakkor az alacsony számok ellenére megállapítható, hogy a lefordításra kiválasztott művek – néhány kivételtől eltekintve – a magyar irodalom legjelentősebb és az arab olvasóközönség körében a legnagyobb érdeklődésre számot tartó alkotások közül kerültek ki.

A korlátozott mennyiség további magyarázata lehet a magyar–arab kapcsolatok történelmi alakulása, amely évszázadokon át viszonylag szerény intenzitást mutatott. A nyelvi akadályok szintén jelentősek: a magyar és az arab közötti számottevő különbségek megnehezítik a fordítást, különösen annak fényében, hogy kevés olyan szakember áll rendelkezésre, aki mindkét nyelvet magas szinten ismeri. Fontos kiemelni azt is, hogy a színvonalas és nagyobb terjedelmű fordítási projektek megvalósítása általában állami vagy alapítványi támogatást igényel, amely források nem mindig állnak rendelkezésre a szükséges mértékben.

## Hiányos adatokkal megjelent könyvfordítások

Kutatásunk során feltűnt, hogy a 20. század végén megjelent könyvfordítások némelyikének sem a borítóján, sem a belső oldalain nem szerepelnek alapvető bibliográfiai adatok, azaz hiányzik például a fordító és a kiadó neve, a kiadás éve és helye, valamint az ISBN szám. Egyes esetekben mindössze a *Versválogatás* felirat található a borítón. E jelenség alapos vizsgálata során több lehetséges okot azonosítottunk.

A hiányos információkkal ellátott könyvfordítások háttérében elsősorban a nem megfelelő és gyakran alacsony színvonalú kiadási folyamat állhat. Ezekben az esetekben a technikai hiba lehetőségét kizárhatjuk, mivel nem valószínű, hogy az adatok véletlenszerűen tűntek el a nyomtatási folyamat során. A könyvek fizikai vizsgálata is megerősíti ezt a következtetést. Az arab könyvkiadási gyakorlatban nem jellemző, hogy a fordítók és a szerzők nem kívánják feltüntetni a nevüket – épp ellenkezőleg, általában ragaszkodnak ehhez. Bizonyos esetekben előfordulhat szándékos adatelhagyás, például a szerző vagy fordító anonimitásának megőrzése érdekében, azonban ez jelentősen csökkenti a kiadvány tudományos értékét és hitelességét.

Szemléletes példaként említhető Polgár László *Nevelhetsz zsenit*<sup>3</sup> című művének arab fordítása és József Attila *Versválogatás* című kötetének 1980-as években megjelent arab kiadása. Mindkét esetben kizárólag a könyv arab címe és a szerző neve szerepel a borítón, további

3 A budapesti kiadás adatai: Budapest, Kossuth Kiadó, 2008, ISBN 9789630958226.

bibliográfiai adatok azonban sem itt, sem a belső oldalakon nem találhatóak.

Figyelemre méltó, hogy a magyarról arabra fordított könyvek több mint 15 százalékánál hiányzik az ISBN (International Standard Book Number), amely alapvető fontosságú a könyvek nyilvántartása, azonosítása, kereskedelmi forgalmazása és könyvtári kölcsönzése szempontjából. Bár bizonyos esetekben – például kis példányszámú vagy speciális célú kiadványoknál – nem feltétlenül szükséges a használata, a vizsgált listában meglepően magas az azonosító nélküli kötetek aránya, különösen a kereskedelmi forgalomba került kiadványok között.

Összegzésként megállapítható, hogy a hiányos adatokkal megjelent magyar–arab könyvfordítások jelentős kihívást jelentenek a kutatók, kiadók és kulturális szakemberek számára. E hiányosságok nemcsak a pontos elemzést és a kulturális csere mértékének meghatározását nehezítik meg, hanem rámutatnak a precízebb dokumentáció és a szorosabb nemzetközi együttműködés szükségességére is. A probléma megoldása elősegítheti a magyar–arab kulturális kapcsolatok alaposabb megértését és fejlesztését, valamint hozzájárulhat a jövőbeli fordítási projektek hatékonyabb megvalósításához.

## Magyar művek párhuzamos és ismételt fordításai az arab könyvpiacra

A könyvpiac és a műfordítók tevékenységének folyamatos monitorozása során feltártuk, hogy egyes magyar műveket közel azonos időben többször is lefordították arabra. E jelenség elsődleges oka az arab nyelven is megjelentetett magyar könyvek központi nyilvántartásának hiánya. Bár általánosságban egy mű többszöri lefordítása gazdagíthatja az irodalmi fogadtatást, a magyar művek esetében – tekintettel a fordítók és a lefordított művek korlátozott számára – célszerűbb lenne az erőforrásokat új művek átültetésére koncentrálni, bővítve ezáltal az arab nyelvű könyvtárak magyar irodalmi állományát.

A párhuzamos fordítások létrejöttének hátterében gyakran a kiadók, fordítók és fordítói csoportok közötti kommunikációs hiányosságok állnak. Előfordul, hogy különböző fordítók vagy kiadók egymástól függetlenül, párhuzamosan dolgoznak ugyanazon művön. Ezt példázza

Kosztolányi Dezső *Pacsirta* című regénye,<sup>4</sup> amelyet egy éven belül két különböző fordító két különböző kiadónál, két országban jelentetett meg, eltérő arab címmel. Hasonló tendencia figyelhető meg Örkény István *Tóték* című művénel,<sup>5</sup> amelynek három év különbséggel készült el két fordítása, valamint Lukács György *The Theory of the Novel* című munkájánál,<sup>6</sup> amelyet angolból három különböző kiadásban fordítottak arabra.

A probléma megoldása érdekében szükséges:

- hatékonyabb kommunikációs csatornák kialakítása a kiadók és fordítók között,
- egy online adatbázis létrehozása a már megjelent, a folyamatban lévő és a tervezett fordításokról,
- rendszeres szakmai egyeztetések szervezése a párhuzamos munkák elkerülése érdekében.

Ugyanakkor a művek újrafordítása nem feltétlenül tekinthető negatív jelenségnek: lehetőséget teremthet nyelvi és kulturális megújulásra, valamint új értelmezési perspektívák megnyitására. Az újrafordítás szükségességéről szóló döntést azonban számos tényező – például a mű jelentősége, a korábbi fordítás minősége és kora, valamint az aktuális kulturális és piaci igények – alapos mérlegelésével kell meghozni.

## A műfordítások minőségi problémái: pontatlanságok és szöveghűség

Kutatásunk során egy sajátos jelenségre figyeltünk fel: egyes, közvetlenül magyarról arabra fordított szövegek, bár nyelvileg gördülékenyek és stilisztikailag igényesek – esetenként az eredetinel is választékosabban –, jelentős mértékben (40-50 százalékban) eltérnek a forrásmű tartalmától. E jelentős eltérések több okra vezethetők vissza. Az elsődleges probléma a fordítók szakmai felkészültségében és tapasztalatában mutatkozó hiányosság, amit súlyosbít a professzionális lektorálási folyamat szinte teljes hiánya: a fordítások többsége szakmai ellenőrzés,

4 Lásd: *Pacsirta* (ford. Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar, 2019; Nafe Mallah, 2020).

5 Lásd: *Tóték* (ford. Onsia Abul-Nasr, 1981; SaadAllah Wannous 1984).

6 Lásd: *The Theory of the Novel* (ford. Nazeh Al-Shofy, 1987, 2016; Merzak Baqtoush, 2014).

javítás és kritikai értékelés nélkül kerül kiadásra. A művek egyszerűen átesnek a fordítási és szerkesztési folyamaton, majd közvetlenül publikálják őket.

A fordítási nehézségek természetes velejárói között találjuk a nyelvi rendszerek közötti strukturális különbségeket,<sup>7</sup> a kulturális kontextusok eltéréseit,<sup>8</sup> az idiomatikus kifejezések megfeleltetésének problémáit,<sup>9</sup> a stílári és hangulati elemek átültetésének kihívásait és a fordítói döntéshozatal összetettségét<sup>10</sup>.

Míg ezek a nehézségek elfogadható és kezelendő szakmai kihívások, elfogadhatatlan az a gyakorlat, amikor a fordító szubjektív preferenciái vagy kulturális fenntartásai miatt önkényesen módosítja vagy átírja az eredeti szöveget. Az ilyen esetek – amelyeket etikai megfontolásból és a még aktív kollégák iránti tiszteletből nem részletezünk – sajnos visszatérőek.

Érdekes jelenség: a magyar és az arab nyelv között közvetítő műfordítók többsége érdekes módon nem rendelkezik szakirányú fordítói vagy nyelvészeti végzettséggel. Megfigyeléseink szerint jelentős részük eredetileg mérnök, ami sajátos helyzetet teremt a fordítási folyamatban. Ez a jelenség számottevően befolyásolja a fordítások minőségét, különösen ami a technikai pontosságot és a professzionális fordítói készségeket illeti. Bár ezek a fordítók gyakran képesek szép arabsággal megalkotni a célnyelvi szöveget, a fordításelméleti és módszertani ismeretek hiánya miatt a fordítások nem mindig felelnek meg a műfordítás szakmai követelményeinek. A precíz jelentésátadás és a forrásnyelvi szöveg művészi értékeinek megőrzése gyakran háttérbe szorul az arab nyelvi megformálás esztétikuma mellett. Ez a strukturális probléma rávilágít a műfordítói szakképzés és a fordítástudományi ismeretek átadásának fontosságára a magyar–arab irodalmi kapcsolatok fejlesztésében.

7 A nyelvek közötti különbségek miatt egyes kifejezések, szófordulatok és nyelvtani szerkezetek nehézséget okozhatnak a pontos fordításban.

8 A különböző kultúrák eltérő háttere és értékrendszere befolyásolhatja a fordításokat, és nehézségeket okozhat az eredeti szöveg pontos átültetésében.

9 Az idiomatikus kifejezések vagy szólások nehézségeket okozhatnak a fordításban, mivel ezeknek nincs egy az egyben megfelelőjük a másik nyelvben.

10 A fordító egyéni döntései, értelmezései és stílusa befolyásolhatják a fordítás pontosságát és hűségét az eredeti szöveghez.

## Magyar színdarabok az egyiptomi rádióban: kulturális adaptációk és recepció

Kutatásunk során érdekes felfedezést tettünk: az egyiptomi rádió műsorán több jelentős magyar színpadi mű rádiójáték-adaptációja szerepelt, köztük Hubay Miklós *A zsenik iskolája*, Örkény István *Tóték* és Molnár Ferenc *Játék a kastélyban* című alkotása. Az eredeti magyar címek azonosítása gyakran kihívást jelentett, mivel marketing megfontolásokból több esetben módosították azokat. A művek beazonosításához sokszor a teljes arab nyelvű szövegváltozat elemzésére volt szükség, bár néhány esetben még így sem sikerült minden kétséget kizáróan megállapítani az eredeti magyar címet.

A magyar irodalmi művek rádiójáték formában történő adaptálása az arab világban viszonylag ritka jelenség, amely általában az adott ország kulturális intézményeinek vagy közszolgálati rádióinak kezdeményezésére valósul meg. Az adaptációk sikerességét több tényező befolyásolja, úgymint az eredeti mű és az arab kultúra közötti kapcsolódási pontok, az adaptáció művészi színvonala, a kulturális kontextusba való beillesztés sikeressége, a fordítás pontossága és igényessége, illetve a produkció technikai megvalósítása.

Kiemelkedő példaként említhető Örkény István *Tóték* című művének háromórás arab nyelvű adaptációja, amely jelentős községeket ért el, és máig megnézhető az interneten.<sup>11</sup> Kutatásunk szerint összesen öt magyar mű került rádióadaptálásra,<sup>12</sup> a legutolsó 2002-ben készült, ami felveti a kérdést: van-e lehetőség ezen kulturális közvetítési forma felélesztésére? Az ilyen kezdeményezések újraindítása jelentősen hozzájárulhatna a kultúrák közötti párbeszéd erősítéséhez és a művészeti együttműködés elmélyítéséhez. A megvalósítás sikere azonban számos olyan tényezőtől függ, mint a megfelelő finanszírozási háttér, az intézményi elkötelezettség, a művészeti együttműködési készség és a közönségigény.

<sup>11</sup> <https://www.youtube.com/watch?v=D52AZXLHOKA>

<sup>12</sup> Az adaptált művek: *Tóték*, *A zsenik iskolája*, *Játék a kastélyban*, valamint György Gábor két színdarabja (1971-es kairói változat, fordító: Farouk Abdel-Kader; 2000-es kairói változat, fordító: Anis Fahmy Aqladius).

## Intézményi támogatási rendszerek és kulturális diplomácia

A magyar–arab könyvfordításokat támogató intézményi struktúra az elmúlt két évtizedben alakult ki. Magyar részről kiemelkedő szerepet játszik a Petőfi Irodalmi Múzeum keretein belül működő Petőfi Kulturális Ügynökség (PKÜ), amely aktívan támogatja a magyar irodalom nemzetközi terjesztését és fordítását. Ugyanakkor sajnálatos módon a magyar kulturális diplomácia egyéb intézményei – beleértve az arab országokban működő nagykövetségeket és a Liszt Ferenc Intézetet – érdemben nem vesznek részt ebben a folyamatban, tevékenységük többnyire talán a megjelent művek dokumentálására korlátozódik.

Az arab világban a finanszírozó intézmények általában nem támogatják közvetlenül a magyar–arab fordításokat. Az állami kiadók (például a General Egyptian Book Organization), fordítóirodák (National Centre for Translation) és kulturális intézmények (például a kuvaiti National Council for Culture, Arts, and Letters) vállalják ugyan a fordítások megjelentetését, de ez gyakran hosszadalmas, többéves folyamat, és általában csak akkor valósul meg, ha a mű különleges értéket képvisel, vagy a fordító jelentős szakmai elismertséggel és megfelelő kapcsolatrendszerrel rendelkezik.

Figyelemre méltó, hogy 2010 óta készült el a magyarról arabra fordított összes könyv mintegy fele. E jelentős növekedés több tényezőre vezethető vissza: A PKÜ fordítástámogatási pályázatai, Magyarország Keleti Nyitás politikája, jelentős nemzetközi könyvvásárokon való magyar részvétel (2015: Frankfurt, 2021: Tunisz, 2023: Kairó), magyar szerzők nemzetközi elismerései (például Kertész Imre Nobel-díja) és elkötelezett műfordítók következetes munkája. Különösen intenzív volt ez a folyamat 2019 és 2023 között, ami a PKÜ fokozott támogatási tevékenységének köszönhető. Ez az időszak egyértelmű bizonyítéka a magyar–arab kulturális csere felgyorsulásának, jelezve mindkét fél növekvő érdeklődését a kulturális kapcsolatok építése iránt.

Fontos megjegyzés, hogy – a gyakori feltételezésekkel ellentétben – a digitális kiadás és az online platformok elterjedése nem gyorsította számottevően a magyar–arab fordítási és kiadási folyamatokat. Ez a pozitív tendencia jelentős potenciált hordoz a két kultúra közötti alaposabb megértés és szorosabb kapcsolatok kialakítására, bár a fo-

lyamat fenntarthatóságával szemben felmerülnek kétségek. Az adatok ugyanakkor azt is jelzik, hogy korábban a magyar irodalom alulreprezentált volt az arab világban, és továbbra is jelentős tér van a fejlődésre ezen a téren.

## Közvetítőnyelvek a kulturális transzferben

A magyar–arab kétnyelvű műfordítók korlátozott száma miatt a fordítási folyamatban gyakran alkalmaznak közvetítőnyelveket. A legnagyobb szerepet az angol tölti be,<sup>13</sup> amit jól példáz Lukács György<sup>14</sup> és Egri Lajos<sup>15</sup> műveinek arab fordítása; emellett jelentős a francia nyelv közvetítő szerepe is, különösen Kristóf Ágota műveinél,<sup>16</sup> valamint a német nyelv, amely főként Goldziher Ignác tudományos munkáinak<sup>17</sup> arab átültetésében játszott kulcsszerepet. A közvetítőnyelv kiválasztását több tényező befolyásolja: meghatározó az adott nyelv ismeretének elterjedtsége a fordítók körében, a nyelv általános presztízse és szerepe a nemzetközi kulturális kommunikációban, valamint nem elhanyagolható szempont az sem, hogy a lefordítandó mű eredetileg milyen nyelven íródott, illetve mely nyelvekre fordították le először.

<sup>13</sup> Az angol nyelv dominanciája a magyar–arab fordításokban elsősorban széles körű elterjedtségének és a fordítók körében való általános ismertségének köszönhető.

<sup>14</sup> Lukács György arabra fordított művei között megtalálhatók: *The Historical Novel* (ford. Saleh Gawwad Kazem, 1978), *Balzac und der französische Realismus* (ford. Mohamed Ali Al-Yousefey, 1985), *Essays über Realismus* (ford. Naif Balooz, 1985), *The Theory of Novel* (ford. Nazeh Al-Shofy, 1987; Merzak Baqtoush, 2014; harmadik kiadás: ford. Nazeh Al-Shofy, 2016), *Wie ist Deutschland zum Zentrum der reaktionären Ideologie geworden?* (ford. BelHassan Ammar, 1991), *Lukács György levelezése I.* (ford. Nafe Mallah, 2010), *A modern dráma fejlődésének története I–II.* (ford. Kamaleldin Eid, 2016), valamint *Lukács György levelezése II.* (ford. Nafe Mallah 2019).

<sup>15</sup> Egri Lajos: *The Art of Dramatic Writing.* (New York, Simon and Schuster, Inc., 1946; arabra fordította: Drini Khashaba, Kairó, Anglo Egyptian Bookshop, é. n.)

<sup>16</sup> *Le Troisième Mensonge* (ford. Bassam Haggag, 1995), *Le grand cahier* (ford. Mohamed Ayat Hanna, 2014), *L'analphabète* (ford. Mohamed Ayat Hanna, 2015), *La Preuve* (ford. Mohamed Ayat Hanna, 2016), *Où Es-Tu Mathias suivi de Line, Le Temps* (ford. Mohamed Ayat Hanna, 2019), *Hier* (ford. Mubarak Marabett, 2019), *C'est égal* (ford. Mohamed Ayat Hanna, 2020).

<sup>17</sup> Bővebben lásd: *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung* (ford. Abdel-Halim Al-Naggar, 1955, 2013), *Vorlesungen über den Islam* (ford. Abdel-Aziz Abdel-Hakk, Aly Hassan Abdel-Kader és Mohamed Youssef Mousa, 2014), *Tagebuch* (ford. Mohamed Awny Abdel-Raouf, 2016), *Vorlesungen über den Islam* (ford. Abdel-Aziz Abdel-Hakk, Aly Hassan Abdel-Kader és Mohamed Youssef Mousa, 2018), *Zahiris: Their Doctrine and Their History* (ford. Mohamed Anis Moro, 2021), *Stellung der alten islamischen Orthodoxie zu den antiken Wissenschaften* (ford. Mahmoud Kebebo, 2022).

## A kezdetektől 2000-ig: a magyar irodalom első hulláma az arab világban

A 2000 előtti magyar irodalmi művek arab fordításainak elemzése különösen érdekes képet mutat a kulturális kapcsolatok korai szakaszáról. A megjelent magyar–arab műfordítások alapján időrendi és tematikus elemzést készíthetünk erről az időszakról.

A tudományos művek terén meg kell említenünk, hogy bár Goldziher Ignác magyar orientalista volt, munkáit túlnyomórészt német nyelven írta, így azok nem tartoznak szigorú értelemben a magyar nyelvről történő műfordítások körébe. Például *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung*<sup>18</sup> című, eredetileg németül írt művét 1955-ben fordította arabra Abdel-Halim Al-Naggar, ami mutatja az arab tudományos világ korai érdeklődését a nemzetközileg elismert magyar tudós iszlám-tudományi munkássága iránt.

Az 1960-as években zajlott az első jelentős fordítási hullám, ekkor olyan meghatározó művek jelentek meg arabul, mint Madách Imre *Az ember tragédiája* (1966), amelyet Eissa Al-Naoury fordított. Ugyanebben az évben jelent meg Molnár Ferenc *Játék a kastélyban* című műve Mohamed Fathi fordításában. 1969-ben jelent meg egy *22 magyar népmese* című válogatás Abdel-Hameed Selim fordításában, amely a magyar népköltészet arab világbeli recepcióját alapozta meg. Ezek a fordítások jelzik, hogy az arab világban már ekkor érdeklődés mutatkozott a magyar drámai művek iránt.

Az 1970-es években folytatódott a magyar drámai irodalom arab nyelvre való átültetése. Karinthy Ferenc *Dunakanyar* című művét 1977-ben adták ki Abdel-Moneim Selim fordításában. Ez az időszak különösen fontos volt a magyar színházi kultúra arab világban való megismeretése szempontjából.

Az 1980-as évek új dimenziókat nyitottak a fordításirodalomban. Örkény István *Tóték* című műve két különböző fordításban is megjelent: először 1981-ben Onsia Abul-Nasr, majd 1984-ben SaadAllah Wannous fordításában. Ez a kettős fordítás különösen érdekes jelenség, mutatja a mű arab világbeli jelentőségét és különböző értelmezési lehetőségeit.

<sup>18</sup> Goldziher Ignác orientalista Korán-magyarázatok irányzatairól szóló munkáját németről fordították arabra.

E korai fordítási időszak alapozta meg a magyar irodalom későbbi, még intenzívebb arab nyelvű fogadtatását, és jelzi, hogy már a 20. század második felében is tudatos közvetítői munka folyt a két kultúra között.

## A magyar irodalom arab fordításainak reneszánsza (2000–2024)

A 2000 utáni időszak különösen gazdag a magyar irodalom arab fordításainak tekintetében. Ezt a periódust a legintenzívebb fordítási tevékenység jellemzi, ami több szempontból is figyelemre méltó. A klasszikus magyar irodalom új fordításai ebben az időszakban is folytatódtak. Különösen érdekesek Petőfi Sándor műveinek új fordításai 2023-ban. Ugyanebben az időszakban jelent meg József Attila versválogatása<sup>19</sup> is arabul, ami mutatja, hogy a magyar költészet klasszikus alkotásai továbbra is fontosak az arab olvasóközönség számára.

A kortárs magyar próza fordítása különösen intenzívvé vált ebben az időszakban. Kiemelkedő példa Krasznahorkai László két jelentős művének fordítása: a *Sátántangó* 2016-ban és *Az ellenállás melankóliája* 2020-ban jelent meg, mindkettő Al-Harith Al-Nabhan fordításában. Szabó Magda *Az ajtó* című regényének arab fordítása 2018-ban készült el Asmaa Al-Metery munkájaként. Kristóf Agota művei különös figyelmet kaptak: *La Preuve* (2016), *C'est égal* (2020) és *Où Es-Tu Mathias* (2019) című művei Mohamed Ayat Hanna fordításában jelentek meg. Ez a sorozat jól mutatja a kortárs magyar irodalom iránti folyamatos érdeklődést. A tudományos és ismeretterjesztő művek fordítása is jelentős ebben az időszakban. Goldziher Ignác munkáinak új kiadásai és fordításai jelennek meg, például a *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung* új arab kiadása 2013-ban.<sup>20</sup>

Már ebben az időszakban is jelentős kiadók vállalták fel a magyar művek megjelentetését. A General Egyptian Book Organization, a szíriai Ministry of Culture and National Guidance, valamint különböző állami kiadók szerepe meghatározó volt az időszakban. A fordítások

<sup>19</sup> *Versválogatás: József Attila* (ford. Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar, 2019).

<sup>20</sup> Az e bekezdésben szereplő minden magyar mű fordítása közvetítőnyelvről készült.

magánkiadóknál is jelentek meg, mint a Dar Al-Madaa, Dar Al-Gamal, EIA. Különösen aktív volt a National Centre for Translation és a Sana-bel. A földrajzi eloszlás is szélesebb: Kairó mellett Bejrút, Damaszkusz és más arab városok kiadói is bekapcsolódtak a magyar művek megjelenetésébe.

A műfaji sokszínűség szintén jellemző erre az időszakra. A regények és versek mellett megjelentek kortárs drámák, esszék és olyan speciális kiadványok is, mint Boga István négykötetes *Magyar–arab szótára* (2001). A magyar népmesék és gyermekirodalmi művek új fordításai is gazdagították a kínálatot. Különösen érdekes a kortárs magyar próza sikere. Olyan szerzők művei jelentek meg, mint Tóth Krisztina (*Vonalkód*, 2023), és Márai Sándor több műve<sup>21</sup> is új fordításban látott napvilágot. Ez azt mutatja, hogy az arab könyvkiadás néha gyorsan reagál a magyar irodalom új fejleményeire.

## A kulturális híd építői: meghatározó műfordítók szerepe a magyar–arab irodalmi kapcsolatokban

A magyar irodalom arab nyelvű fordításainak története izgalmas fejezete a két kultúra közötti párbeszédnek. Ez a kapcsolat különösen az elmúlt évtizedekben vált intenzívebbé, amikor több elkötelezett műfordító kezdett szisztematikusan foglalkozni a magyar irodalmi művek arab nyelvre való átültetésével. A fordítók munkássága nemcsak a klasszikus magyar irodalom gyöngyszemeit tette elérhetővé az arab olvasóközönség számára, hanem a kortárs magyar próza és költészet kiemelkedő alkotásait is. Közülük különösen négy fordító tevékenysége érdemel kiemelt figyelmet, akik jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar irodalom hangsúlyos szerepet kapjon az arab nyelvű kulturális térben, de itt nem vesszük figyelembe a fordításuk minőségét. A következőkben e fordítók tevékenységének általános (kb. kvantitatív) áttekintésére szorítkozunk, a fordítások minőségi elemzésétől eltekintünk.

<sup>21</sup> *Az igazi, Judit ...és az utóhang* (ford. Ahmed Al-Wezay, internetes kiadás, é. n.), *Eszter hagyatéka* (ford. Nafe Mallah, 2004), *A gyertyák csonkig égnek* (ford. Nafe Mallah, 2004), *El último encuentro* (ford. Abdou Zagbour, 2021).

**KAMALELDIN EID**<sup>22</sup> arab műfordító elsősorban színházi és drámai művek fordításával foglalkozott. Az alábbi magyar műveket ültette át arab nyelvre: Lukács György: *A modern dráma fejlődésének története I–II.*, Bécsy Tamás: *A színjáték lételméleteről*, Szigligeti Ede: *Liliomfi*, Koltai Tamás: *Az Opera-per I–II.*, Hubay Miklós *Színház a Cethal hátán* című színdarabgyűjteménye, Székely György: *A színjáték világa I–II.* Fordítói munkássága alapján megállapítható, hogy főként a színházművészet és drámaelmélet területén alkotott, illetve a kairói National Centre for Translation és egyéb egyiptomi kulturális intézményekkel működött együtt. Mind elméleti munkákat, mind színdarabokat fordított.

**NAFE MALLAH** számos magyar irodalmi művet ültetett át arab nyelvre, különösen a 2000-es és 2010-es években. A következő műveket fordította: Móricz Zsigmond: *Rokonok*, Örkény István: *Macskajáték*, Molnár Ferenc: *A Pál utcai fiúk*, Grecsó Krisztián: *Megyek utánad*, Szerb Antal: *Utas és holdvilág*, Bodor Ádám: *Verhovina madarai*, Sarkadi Imre több műve, köztük *A gyáva*, *Oszlopos Simeon*. Főként Szíriában, Damaszkuszban jelentek meg a fordítások, elsősorban a Dar Al-Mada kiadónál. Ez arra utal, hogy a szíriai magyar kulturális kapcsolatok egyik fontos közvetítője. Érdekes megfigyelni, hogy fordításai között klasszikus és kortárs magyar irodalmi műveket egyaránt találunk, ami széles körű irodalmi tájékozottságra és a magyar irodalom alapos ismeretére utal. A fordítások időbeli eloszlása azt mutatja, hogy több évtizeden át aktívan dolgozott a magyar irodalom arab nyelvű megismertetésén. Lukács György művei és más filozófiai-történelmi munkák hiánya a fordításai között arra utal, hogy elsősorban a szépirodalom területén tevékenykedett, különös hangsúllyal a modern magyar prózára.

**THAER SALEH** jelentős szerepet játszik a magyar irodalom arab nyelvre való átültetésében, különös tekintettel a kortárs magyar prózára. Fordításai között megtalálható többek között Kertész Imre: *Az angol lobogó*, Fadlallah el Hedad Mihály: *Utazásom Mesopotámiában és Irak-Arábiában* és Babits Mihály: *Timár Virgil fia*. Különösen figyelemreméltó, hogy olyan összetett és stilisztikailag kihívást jelentő művek fordí-

<sup>22</sup> Kamaleldin Eid (1931–2022) egyiptomi író és filmrendező a magyar Színművészeti Akadémián és a kairói Felsőfokú Színművészeti Intézetben tanult, utóbbi professzoraként számos művészeti tanulmány szerzője.

tására vállalkozott, mint Kertész Imre *Sorstalansága*. Ez nemcsak kiváló magyar nyelvtudást, hanem mély irodalmi érzékenységet is feltételez. Munkái főként nagy arab kulturális központokban jelentek meg, ami széles olvasóközönséghez való eljutást tesz lehetővé. Kutatási adataink szerint azonban 2015 óta nem jelent meg újabb fordítása.

**JELLEN TANULMÁNY SZERZŐJÉRŐL** ugyancsak elmondható, hogy a magyar irodalom jelentős arab fordítója, aki számos fontos magyar irodalmi művet ültetett át arab nyelvre a közelmúltban, például: Illyés Gyula: *Hetvenhét magyar népmese*, Kosztolányi Dezső: *Pacsirta*, Almásy László: *Autóval Szudánba*, Füst Milán: *A feleségem története*, Pál Dániel Levente több műve, Petőfi Sándor válogatott versei. A fordítói munkásság mellett különösen érdekes, hogy részt vett olyan történelmi témájú művek fordításában is, mint *Az egyiptomi–magyar kapcsolatok a két világháború közötti időszakban* című kötet, valamint J. Nagy László *Iszlám és politika* című munkája. Jelenleg is aktívan dolgozik a magyar irodalom arab nyelvű megismertetésén.

## Konklúzió

A magyar irodalom arab nyelvű fogadtatásának vizsgálata feltárta, hogy bár a lefordított művek száma (kb. 140 kötet) viszonylag szerénynek mondható, a fordítások sokszínűsége jelentős fejlődést mutat, különösen 2010 után. A kutatás azonosította az intézményi háttér megerősödését (főként a Petőfi Kulturális Ügynökség tevékenysége révén), a fordítói szakma professzionalizálódását, valamint a műfaji sokszínűség bővülését a klasszikus irodalomtól a kortárs művekig. Ugyanakkor több olyan megoldandó problémára is rámutatott, mint a hiányos bibliográfiai adatokkal megjelent kiadványok kérdése, a párhuzamos fordítások koordinálatlansága és a lektorálási folyamat hiányosságai. A magyar–arab irodalmi kapcsolatok jelenlegi állapota egy folyamatosan gazdagodó kulturális párbeszédet tükröz, amely jelentős potenciált hordoz a jövőbeli együttműködések számára, a kutatás eredményei pedig hozzájárulhatnak egy hatékonyabb fordítási és kiadási rendszer kialakításához, elősegítve a magyar irodalom még szélesebb körű megismertetését az arab olvasóközönséggel.

## Irodalom

### *Arab nyelvű fordítások*

- Abul-Nasr, Onsia (ford.) 1981: Örkény István: *Tóték*. Kairó, General Egyptian Book Organization.
- Al-Metery, Asmaa (ford.) 2018: Szabó Magda: *Az ajtó*. Dammám, Dar Athar.
- Al-Nabhan, Al-Harith (ford.) 2016: Krasznahorkai László: *Sátántangó*. Kairó, Dar Al-Tanweer.
- Al-Nabhan, Al-Harith (ford.) 2020: Krasznahorkai László: *Az ellenállás melankóliája*. Kairó, Dar Al-Tanweer.
- Al-Naggar, Abdallah Abdel-Ati (ford.) 2015: Illyés Gyula: *Hetvenhét magyar népmese*. Kairó, General Egyptian Book Organization.
- Al-Naggar, Abdallah Abdel-Ati (ford.) 2019: Kosztolányi Dezső: *Pacsirta*. Dubaj, Medad Publishing & Distribution L.L.C.
- Al-Naggar, Abdallah Abdel-Ati (ford.) 2019: József Attila: *Versválogatás*. Kairó, Sanabel.
- Al-Naggar, Abdallah Abdel-Ati (ford.) 2022: Almásy László: *Autóval Szudánba*. Kairó, Egyptian Academy for Printing & Translation & Publishing (EIA).
- Al-Naggar, Abdallah Abdel-Ati (ford.) 2022: Füst Milán: *A feleségem története*. Kairó, EIA.
- Al-Naggar, Abdallah Abdel-Ati (ford.) 2023: Petőfi Sándor: *Válogatott versek*. Kairó, EIA.
- Al-Naggar, Abdel-Halim (ford.) 1955: *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung*. Kairó–Bagdad, Maktabat al-Khanji – Maktabat al-Muthanna.
- Al-Naggar, Abdel-Halim (ford.) 2013: *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung*. Kairó, National Centre for Translation.
- Al-Naoury, Eissa (ford.) 1966: Madách Imre: *Az ember tragédiája*. Bejrút, k. n.
- Eid, Kamaleldin (ford.) 2003: Koltai Tamás: *Az Opera-per I–II*. Kairó, Academy of Arts.
- Eid, Kamaleldin (ford.) 2008: Szigligeti Ede: *Liliomfi*. Kairó, National Centre for Translation.
- Eid, Kamaleldin (ford.) 2009: Bécsy Tamás: *A színjáték lételméleteről*. Kairó, National Centre for Translation.
- Eid, Kamaleldin (ford.) 2016: Lukács György: *A modern dráma fejlődésének története I–II*. Kairó, National Centre for Translation.
- Hanna, Mohamed Ayat (ford.) 2014: Kristóf Ágota: *Le grand cahier*. Bagdad–Bejrút, Dar Al-Gamal.
- Hanna, Mohamed Ayat (ford.) 2016: Kristóf Ágota: *La Preuve*. Bagdad–Bejrút, Dar Al-Gamal.
- Hanna, Mohamed Ayat (ford.) 2019: Kristóf Ágota: *Où Es-Tu Mathias suivi de Line, Le Temps*. Bagdad–Bejrút, Dar Al-Gamal.
- Hanna, Mohamed Ayat (ford.) 2020: Kristóf Ágota: *C'est égal*. Bagdad–Bejrút, Dar Al-Gamal.
- Mallah, Nafe (ford.) 2004a: Móricz Zsigmond: *Rokonok*. Damaszkusz, Dar Al-Mada.
- Mallah, Nafe (ford.) 2004b: Márai Sándor: *Eszter hagyatéka*. Latakia, Dar Al-Hewar.
- Mallah, Nafe (ford.) 2019a: Molnár Ferenc: *A Pál utcai fiúk*. Damaszkusz, Dar Al-Mada.
- Mallah, Nafe (ford.) 2019b: Szerb Antal: *Utas és holdvilág*. Damaszkusz, Dar Al-Mada.
- Mallah, Nafe (ford.) 2020: Kosztolányi Dezső: *Pacsirta*. Damaszkusz, Dar Al-Mada.
- Saleh, Thaer (ford.) 2002: Kertész Imre: *Az angol lobogó*. Damaszkusz, Dar Al-Mada.
- Saleh, Thaer (ford.) 2007: Babits Mihály: *Timár Virgil fia*. Damaszkusz, Dar Al-Mada.

Selim, Abdel-Hameed (ford.) 1969: *22 magyar népmese*. Kairó, General Egyptian Book Organization.

Wannous, SaadAllah (ford.) 1984: Örkény István: *Tóték*. Damaszkusz, Ministry of Culture and National Guidance.

### *Egyéb hivatkozott művek*

Boga István 2001: *Magyar–arab szótár* (4 kötet). Budapest–Rabat, k. n.

Polgár László 2008: *Nevelhetsz zsenit*. Budapest, Kossuth Kiadó.

### *Online források*

Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar munkássága. Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT). <https://m2.mtmt.hu/api/author/10044144> (letöltve: 2025. január 29.)

Örkény István: *Tóték* (arab rádiójáték-adaptáció). <https://www.youtube.com/watch?v=D-52AZXLHOKA> (letöltve: 2025. január 29.)